

A TERROR HÁZAI

HÁMORI PÉTER

A „terror háza” Romániában

Szubjektív úti beszámoló

(Máramarossziget, Románia, 2002. július)

(*A város*) 2002 nyara Észak-Erdélyre és Szatmárra addig sosem tapasztalt hőséget hozott. Ha más nem, hát önmagában ez a körülmény is indokolhatta volna, hogy e sorok írója a – Szatmárnémetiből nézve rettentően távoli – hegyek között keressen enyhülést. Máramarossziget esperese, Gindele Tibor atya nyitott ajtóval és szívvel várta a vendégeket. Ekkor már csaknem egy hete adott otthont és munkájukban támogatást négy, terepgyakorlaton lévő, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem szociológia szakán tanuló tanítványunknak. Az – alig leplezett módon – „hűsölésre” való jelentkezést is barátságosan fogadta. Egyszersmind azonban dodonai kijelentést is tett: aki Máramarosra jön – az egy igen furcsa múzeummal találkozhat... Az elharapott mondat alapján akkor nem lehetett eldönteni: büszkeség, vagy egészen más él-e az atya gondolataiban.

A Máramarosszigetre vezető útra nemigen érdemes szót vesztegetni. Némileg „gyakorlott” erdélyi utazót nem lephet meg a látvány: ragyogó égbolt, hús levegő, haragos fenyvesek, legelésző bivalyok – és megdöbbenő (?) szegénység, lefújít-elrondított kétnyelvű (magyar) helységnévtáblák; ugyanakkor, vasárnap reggel lévén, szép-komoly templomba vonuló emberek. (Az út egyik – aligha feledhető – „érdekessége” volt az az idő, „stoppos” román parasztasszony, aki, mikor Szigetre beérve nem fogadtuk el a kezében szorongatott pár ezer lejét, sírva ismételtette: „jó magyar, jó magyar”.)

Máramarosszigetre megérkezve az egykori Monarchia egyik tipikus kisvárosára ismerhettünk. Csinos és tisztának mondható, rendezett főtér, egymással szembenéző templomok, amelyek közül kimagaslik a görög kereszt-

tel ékesített épület – a főtér kellős közepén. És az egyik mellékutcában ott áll, korhú „vármegyesárgára” pingálva az egykori börtön is.

(A börtön) Az Osztrák–Magyar Monarchia magyar részének közigazgatása a kiegyezés után büntetőjogi szempontból terhes örökséggel kellett, hogy szembenézzen. Hiába volt ugyanis a reformkor börtönjavító hevülete – melyben különben néhány történész hajlamos az említett kor leglényegét látni – mégis 1867-ben „korszerű” fegyintézet csak igen csekély számban állt rendelkezésre. Éppen ezért úgy tervezték, hogy minden vármegyében – a korábbi tömlöcöt kiváltandó – létesüljön fogház, amely egyrészt a vizsgálati fogságban lévők, másrészt a kisebb „vétkű”, immár elítélt bűnözők fogvatartását szolgálja (a komolyabb bűncselekmények tetteseit országos intézetekbe szándékoztak „beutalni”). Az 1897-ben befejezett máramarosszigeti büntetés-végrehajtási intézet tipikus példája a késő-dualizmus ilyen célú épületeinek: a cellák, egymás mellett három emeleten sorakoznak, és két, egymással szemközt lévő függőfolyosóra nyílik – úgy tűnik, csaknem száz év után is eredeti – tölgyfa ajtajuk. Egy-egy cella eredetileg egy fogvatartott elhelyezésére volt alkalmas. Berendezése sodronyos vaságyból és ürülékgyűjtő „küliből” állott, ami olykor székkal és asztallal egészült ki. A cellasor az utcai – igazgatási épület céljaira szolgáló – szárnyra merőlegesen, T-alakban helyezkedett el (ennek köszönhetően a rabok nem az utcára, hanem a börtönudvarra láttak rá.

Trianon után a máramarosszigeti börtön néhány évig (bár a fellelt, meglehetősen hiányos adatok alapján az is lehet, hogy csak néhány hónapig) üresen állt, ám később ismét eredeti funkciójában használta fel a román állam. A második bécsi döntésg elsősorban köztörvényes elítélteket tartottak itt fogva. Kivételt csak néhány vasgárdista fogoly jelentett a harmincas évek végén.

Közvetlenül a második bécsi döntés előtt a szatmári és észak-erdélyi magyar értelmiség körében szervezkedés indult meg, elsősorban az esetleges román részről bekövetkező, túlkapasok kivédésére. A leginkább Magyar Önvédelmi Szervezet néven ismert kezdeményezésről Budapest is tudott. A nemzetközi helyzet alakulása mellett talán a Kárpátalján működött Rongyos Gárda esetében szerzett nem túl jó tapasztalatok is hozzájárultak, hogy az akció nem kapott támogatást sem a Honvédség, sem a kormány részéről. A – mindössze pár tucat vadászfegyver összegyűjtését eredményező – szervezkedés ténye azonban ennek ellenére napvilágra került. A letartóztatottak egy részét Máramarosszigetre szállították, ahol meglehetősen brutális eszközökkel igyekeztek információkat kicsikarni tőlük. Ha hihetünk az Erdélyi hősök és mártí-

rok aranykönyve – olykor pontatlan – adatainak, többen bele is haltak a bánásmódba. (Az az elterjedt állítás, mely szerint Fiedler István szatmári püspöknek is megmutatták volna a kínzó helyiségeket, azzal, hogy ha nem mond le, gyanúsított papjai is idekerülnek, megbízható adatok híján nem igazolható.)

Az 1940-es impériumváltás ismét nem hozott változást az épület funkciójában: továbbra is a büntetés-végrehajtás használta az épületet. A háború után a felálló szovjet közigazgatás is ilyen célra hasznosította, ám ekkor már javarészt politikai foglyokat tartottak itt. Ez az állapot fennmaradt azután is, hogy a város és megye irányítását átadták a román szerveknek.

(*Máramarosszigeti börtön, mint emlékhely*) Helyi beszámolók és a római katolikus esperesség historia domusa, valamint Gindele Tibor esperes visszaemlékezése szerint az 1989. decemberi forradalom Máramarosszigetet alig érintette. A városban két éjszakán keresztül hallatszott ugyan szörványos lövöldözés, ám azt máig nem tudni, hogy ki lőtt kire.

Ezután az addig is meglehetősen rossz állapotú épület javarészt üresen állt, egy részét raktárnak használták; karbantartás híján az utcai front egy része életveszélyessé vált. A város önkormányzata ezért rendszeres levelezésben állt az állami szervekkel, aminek során komolyan felmerült a bontás lehetősége is. Mindeközben a börtöntől nem túl nagy távolságban lévő fogolytemetőben emlékhelyet avattak, koszorúzások, megemlékezések is voltak. Ana Blandiana szorgalmazására civil kezdeményezés szerveződött, amely a börtönnek emlékhellyé, a kommunizmus áldozatainak emlékhelyévé alakítását tűzte ki célul. Az elképzeléshez romániai politikai körök, majd pedig 1993-ban az Európa Tanács támogatását is sikerült megnyerni. Talán nem volt sokkal kevésbé lényeges az sem, hogy számos, főleg németországi székelyű alapítvány anyagi támogatást is biztosított. A bukaresti törvényhozás 1997. június 12-én a 95-ös számot viselő törvénnyel pedig a Nemzeti Örökség részének ismerte el az intézményt.

A felújítás után megnyitott kiállítóteret összesen 45 szobából és teremből áll. Az egyik udvaron Aurel Vlad igen hatásos, sokalakos bronz szoborcsoportját, az Áldozatok menetét állították fel az egyik őrtorony tövében. A másik udvaron, amelyik korábban a rabok sétáltatására szolgált, bunkerre emlékeztető, vasbetonból kialakított meditációs és imaterem áll (tervezője Radu Mihăilescu). A kápolnába szűk, nemes kővel burkolt, lépcsőkkel tagolt, földbe mélyített folyosón jut el a látogató. A lépcsősoron végigbotladozva lassanként tűnik el a horizont, miközben a falba bevéssett sok ezernyi áldozat nevén

futhat végig a tekintet (bár erre felirat nem utal, valószínűleg nem a máramarosszigeti, hanem általában a román börtönökben elpusztított emberek nevei ezek).

A börtönmúzeumot néhány más intézmény egészíti ki. Felállításra került mellette egy oral history-gyűjtemény, 3000 órát meghaladó magnófelvétellel, melyen a „román gulág” (az elnevezés a múzeum tájékoztató anyagából származik) áldozatai beszélnek. Az intézet könyvtárat tart fenn, évkönyvkiadással és konferenciák szervezésével is foglalkozik, emellett nyaranta középiskolás diákoknak rendez versenyt a romániai kommunizmus történetéről.

A szorgalmas és korántsem tehetségtelen sajtótevékenységnek köszönhetően a máramarosszigeti múzeumról Nyugat-Európában – főleg Franciaországban – néhány lelkes hangú beszámoló látott napvilágot. Az intézetet 1999-ben meglátogatta a Kommunizmus fekete könyvének ismert szerzője, Stéphane Curtois is, aki – számos román lap által idézve – így nyilatkozott: „A kommunizmus fekete könyve fordításainak köszönhetően sokat utaztam Kelet-Európában. Egyik volt kommunista országban sem találtam hasonló méretű vállalkozást, mint Máramarosszigeten. Bizonyára vannak hasonló próbálkozások, amelyek azonban pillanatnyilag messze elmaradnak attól a minőségtől, amit Máramarosszigeten csináltak, annak történelmi és tudományos dimenzióival (...) Úgy gondolom, hogy az itteni emlékhelynek példaként kellene szolgálnia.” Két évvel később pedig Václav Havel nevezte „egyedülállóan” a vállalkozást.

(A „terror háza”) A Máramarosszigeten kialakított emlékhely valóban unikális a maga nemében, legalábbis Romániában. Az emlékezet azonban sajátosan „működik” ebben a múzeumban. Már magának a földrajzi helynek a kiválasztása is különösnek mondható: a térképre tekintve látni, hogy a város az ukrán határ mellett, a fővárostól jókora távolságra található, meglehetősen rossz közlekedéssel (aligha eltűzött párhuzammal élve Magyarországon Mátészalka felel meg hozzávetőlegesen ennek a perifériális helyzetnek). Arra, hogy vajon milyen erők és szándékok munkáltak akkor, amikor éppen Máramarosszigetet választották ki erre a célra, sajnos nem sikerült választ találni. Gondolhatunk persze arra is, hogy az elhelyezés szándékos volt, hiszen Erdély s vele együtt Románia, s nem különben a kommunista idők román börtönrendszerét jól reprezentálja e táj, ahol románok, magyarok, ukránok, németek és zsidók –, hogy csak a legnagyobb lélekszámú etnikai és vallási

közösségeket soroljuk fel – éltek egymás mellett évszázadokon keresztül. Azonban, úgy tűnik, az indok mégsem ez lehetett.

A furcsaságok ugyanis a múzeum küszöbének átlépése után folytatódnak. A cellákban kialakított tematikus egységek ugyanis bőven beszámolnak a fogvatartottakról, hűen ábrázolják a romániai börtön- és büntetőtábor-rendszert – ám mélyen hallgatnak a rendszer kiszolgálóiról, az ítéleteket megalkotó és végrehajtó személyekről. Ahol pedig a rendezők mégis megjelenítették a kérdést, ott is igen sajátosan tették ezt. Így például bemutatásra kerültek a titkosrendőrségek által használt technikai eszközök (a hatvanas-hetvenes) évek-ből, a speciális kínzókamra, amelynek a falán a testi gyötörtetés ábráit helyezték el, vagy külön termet (ikercellát) szenteltek Ceaușescu kultuszának – de azokról, akik a törvénytelenégeket ténylegesen elkövették, akik elrendelték vagy éppen végrehajtották a halálos ítéleteket, kínzásokat, azokról gyakorlatilag semmit sem tudhat meg a látogató. Ha – amint több felirat is utal erre – nem csak a nemzeti emlékezet, hanem a nemzeti bocsánatkérés emlékművének tekintjük a múzeumot, legalábbis csodálnivaló, hogy éppen a bocsánatot kérők (?) maradtak le rendre a tablókról (azaz mégsem teljesen: Ion Mihai Pacepa és híres könyve több ízben is említésre méltónak találtatott).

Az aránytalanság – és talán az átpolitizáltság – azonban sajnos korántsem ér véget mindezzel. A ceaușescui „településpolitika” összes „eredményével” együtt nagy terjedelemben tanulmányozható – ha a látogató Bukarest belvárosa egy részének eltörlésére, vagy ortodox templomok és kolostorok barbár elpusztítására kíváncsi. Ha azonban az erdélyi falurombolásról szeretne bármit megtudni – akkor bizony nem Máramarossziget történelmi emlékhelyét érdemes felkeresnie...

Hasonló – immár egyértelműen fogalmazhatunk – egyoldalúságról lehet beszélni a kisebbségekkel szemben elkövetett törvényteleniségekkel kapcsolatban. A romániai németiség meghurcoltatásairól részletes és bő anyag található a gyűjteményben: németek Szibériában, németek Bărăganban, németek a börtönökben és a lágerekben – a képek megrendítőek, a tárgyak (például a gyermektemetésekről készült rajzok), ha lehet, még inkább azok. (A gesztus értékéből talán még az sem von le sokat, hogy a múzeum létesítését és részben működését biztosító alapítványok java része Németországban került bejegyzésre...) A kiállítás megköveti a zsidó vallásúakat is: nem az 1945 előtt ellenük elkövetett gaztettekért (ez ugyanis nem tartozik a tematikájába), hanem a kommunizmus alatt cionizmus vádjával letartóztatott és elítélt személyekről szólva.

Azonban a magyar kisebbséget egyetlen személy: Márton Áron képviseli, egy – amúgy a valaha volt „úttörő-faliújságok” képi és tartalmi szintjét éppen megütő – tablóval. Rajta kívül a meghurcolt magyar tízezrek és elpusztított ezrek sorsa a feledés lenne a múzeum alapítóinak szándéka szerint (meg kell jegyezni, hogy Márton Áron sem mint a magyar kisebbség tagja, hanem mint katolikus főpap kerülhetett be a gyűjteménybe). Gyulafehérvár boldog emlékű püspökén kívül mindössze egyetlen helyen lehet a magyarsággal találkozni: a második udvar már említett kápolnáját körülvevő folyosó nemeskő falába vésett nevek közt (s ott is román helyesírással). Ha a látogató veszi magának a fáradságot, és elkezdi kisélezni a sorokat, gyorsan kiderül, hogy minden negyedik-ötödik áldozatról gyanítani lehet: magyar volt.

Nem jár másképpen a magyar nemzethez kötődő két egyház, a katolikus és a református sem. Márton Áron esetét említettük; ám rajta kívül, ellentétben a görög szertartású katolikus, illetve az állammal ilyen-olyan okból szembekeverülő ortodox főpapokkal és az alsópapság számos képviselőjével, mindössze egyetlen magyar személlyel lehet találkozni: az 50 évvel ezelőtt Jilavában halálra kínzott Scheffler János szatmári püspökkel (az ő nevével is a meggyilkolt görög katolikus papok sorában). A református egyház azonban még ennyit sem kapott: a múzeum sugalmazása szerint vagy nem éltek-élnek hívei Románia területén, vagy ha mégis, akkor elenyésző számban.

Mindezen torz, a külföldnek és hazaiaknak egyaránt „üzenő” beállításon nem sokat enyhít, hogy jelentős terjedelemben mutatják be az egykori szocialista országok kommunizmusát (érdekes módon itt sokkal bővebb teret engedve a politikai elit bemutatásának), illetve az említett országok rendszerváltásait.

PÉTER HÁMORI

The “Museum of terror” in Romania

Péter Hamori, gives a subjective report about his visit to the “Museum of Terror” in Máramarossziget (Sighetul Marmației, Transylvania – Romania). Nowadays, the previous prison serves as a monument to the victims of the communist regime. Ana Blandiana’s idea of establishing this kind of museum was supported not only by Roman political parties and various German foundations but also by the European Committee. In 1997 the museum became part of the

National Heritage. The museum, which consists of 45 exhibition rooms and a chapel (with inscribed names of more than 3000 people who died in romanian prisons) is supplemented by an institute collecting oral history documents, a library and a publishing house.